

Punctele critice ale sociologiei românești actuale

Cătălin Zamfir

Universitatea din București

Motto : *Aș fi fericit dacă acest text va fi aspru criticat*

Dezvoltarea explozivă a sociologiei după 1989

Privită acum, sociologia a cunoscut în 16 ani o dezvoltare de o rapiditate extraordinară. Cred că următoarele cinci direcții marchează realizări remarcabile ale sociologiei românești :

1. Masa comunității sociologice. În 1991, la constituirea *Asociației sociologilor din România*, am fost cu toții surprinși, fapt încurajator, că suntem mai mulți sociologi decât ne așteptam : ceva mai mult de 100.

După 1977 a supraviețuit un număr important de sociologi : unii, destul de puțini, au putut să continue practicarea sociologiei în cercetare și în special în învățământul superior (e adevărat, marginal) ; cei mai mulți cu sociologia în inimă, păstrând cu entuziasm vocația pentru care optaseră în tinerețe. După 1994, prima serie de noi sociologi ieșiți de pe băncile câtorva facultăți, numărul sociologilor a crescut într-un ritm rapid. Există multe facultăți de sociologie. Anual obțin titlul de sociolog un număr în creștere de absolvenți. Facultatea de sociologie și asistență socială a Universității din București este acum cea mai mare facultate din Universitate, cu peste 4.000 de studenți. Dacă luăm în considerare și promoția din acest an,

facultatea noastră a produs circa 1.500 de noi sociologi. La aceștia i-am putea adăuga pe confracții noștri buni, asistenții sociali, cu peste 1.800 de absolvenți. Suntem pe o pantă ascendentă a „producției” de sociologi, în condițiile în care creșterea a fost „autofrânată”. Nu cred că am ajuns încă la un punct de vârf al creșterii cererii de sociologi. Am oferit o varietate de programe masterale de perfecționare atât a sociologilor, cât și a specialiștilor din alte domenii. Producem un număr mare de *doctori* în sociologie, cu o pregătire profesională la standarde ridicate. Cred că putem estima că marea majoritate a doctorilor în sociologie sunt produși de facultatea noastră.

2. Construcția instituțională. Pe lângă facultăți (aproape 10), există patru instituții de cercetare (Institutul de Sociologie, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Centrul de Relații Interetnice și Centrul de Demografie, la care se adaugă și alte centre de cercetare în alte orașe), Asociația Sociologilor din România (din 1991), Institute de sondare a opiniei publice, de marketing și consultanță. Pe lângă principalele facultăți de sociologie există centre de cercetare, de fapt echipe specializate pe teme de interes major. Există reviste de sociologie. Facultățile și institutele de cercetare sunt centre de coagulare a comunității sociologice.

3. Cercetarea științifică. Cercetarea a răspuns la o puternică cerere de cercetare empirică a problemelor explozive ale societății românești în tranziție, de politică socială, geopolitică, sondare a opiniei publice etc. Sociologia a devenit un important producător de date despre realitatea socială; a contribuit la construcția sistemului legislativ și instituțional în perioada dificilă a tranziției.

4. O poziționare corectă a sociologiei în raport cu ideologia. Cu puține excepții, producția sociologică s-a delimitat de masivă producție a ideologiei tranziției, strâns legată de politică. A reușit să își mențină o poziție de neutralitate, având doar marginal contagiuni ideologice. Evitând pozițiile ideologice infectate de publicistica zgomotoasă și de pozițiile extremiste și pasionale, o asemenea poziție are și costurile ei: vizibilitatea sociologilor a fost inevitabil într-o creștere mai lentă decât am fi dorit.

5. Cucerirea instituțiilor/creșterea competenței aplicative. Beneficiind de un gol de expertiză în domeniul social și de un anumit prestigiu al sociologiei, sociologii și-au găsit locuri de muncă într-o largă varietate de instituții: politică, marketing, resurse umane, administrație, management, sondare a opiniei publice etc. Deși asistăm la o explozie a producției de sociologi, nu există șomaj semnificativ în acest domeniu.

O asemenea integrare în instituții cred că a avut un efect stimulatив foarte important. În primul rând, a lărgit „imaginația sociologică” a instituțiilor și a celorlalți practicieni, efectul fiind o creștere a prestigiului sociologiei în sfera activităților practice și, în consecință, o creștere a cererii de sociologi. Integrați în variate instituții, sociologii au generat ei înșiși o creștere a cererii de sociologi. În al doilea rând, nu mai puțin important, a crescut, datorită acestei integrări în masa activităților socio-economice, competența aplicativă

a sociologiei. Contrar tendinței occidentale de marginalizare a sociologiei prin reducerea preocupărilor de cercetare și predare, sociologia românească a făcut eforturi de a deveni în același timp practică.

Cred că învățământul a răspuns corect și productiv la această oportunitate, cu efecte pozitive enorme pe termen mediu și lung asupra comunității sociologice. S-au dezvoltat specializări, ca sociologie aplicativă, într-o varietate de domenii: politici sociale, managementul resurselor umane, managementul social al organizațiilor, marketing, securitate socială, relații internaționale, integrare europeană, dezvoltare comunitară, comunicații, managementul programelor etc. Sociologia a devenit în mod clar mai atractivă, oferind tinerilor o largă paletă de oportunități profesionale.

Dezvoltarea în cadrul facultății noastre a unor programe de masterat pentru diferite specializări, deschise și altor specialiști – managementul serviciilor de sănătate, managementul resurselor umane, administrație, securitate –, a accelerat procesul de integrare a sociologiei în diferite instituții, crescând înțelegerea sociologică a practicienilor. Aceeași *strategie deschisă* s-a practicat și în programele doctorale. Practicieni cu specializări diferite au avut posibilitatea urmării unui program doctoral de sociologie.

Punctele critice ale sociologiei românești actuale

După 16 ani, cred că este momentul să reflectăm asupra unor probleme/puncte critice cu care comunitatea sociologică se confruntă:

1. Coagularea întârziată a comunității sociologice românești. Formula lui Dimitrie Gusti – „sociologia este știința națiunii” – cred că este un enunț care trebuie să stea

la baza dezvoltării sociologiei noastre. În foarte mare măsură, sociologia românească a onorat această chemare : ea s-a orientat spre cercetarea realității societății românești și a construcției sociale provocate de tranziție. Complementar însă, coagularea unei comunități a sociologiei este caracterizată prin lentoare și dezvoltare frânată. Cred că sunt două puncte nevralgice în această privință :

a. *Coagularea instituțională*. La nivel instituțional, dincolo de succesele remarcabile, trebuie să reflectăm asupra unor probleme :

– există un *parohialism/provincialism accentuat*, inclusiv al Bucureștiului. Comunicarea între instituții este marginală. Schimbul de profesori este aproape inexistent, cu excepția colaborării pentru dezvoltarea noilor facultăți și atragerea tinerilor în programele doctorale. Facultatea noastră nu a organizat în ultimii ani sesiuni științifice. Nici institutele de cercetare nu sunt mai active. Și atunci când se fac unele sesiuni științifice, ele nu sunt deschise la participări din celelalte instituții. Bibliografiile recomandate studenților conțin preponderent studiile colegilor de facultate. Desigur, nu este rău, dar îngrijorătoare este opacitatea față de studiile produse în alte colective. Studenții citesc mult mai mult studiile profesorilor lor și foarte puțin ale altora ;

– sesiunile științifice sunt instrumentul cel mai important al comunicării academice și al coagulării comunității. Sesiunile științifice naționale sunt mult mai rare decât ar fi nevoie pentru stadiul actual al dezvoltării comunității sociologice. Sesiunile pe specialități/teme sunt și mai rare sau închise în instituții și de amploare încă modestă ;

– revistele naționale și ale instituțiilor există, dar participarea este încă limitată și de calitate modestă. Circulația lor este redusă ;

– Asociația Sociologilor din România, după o lansare entuziastă, are o activitate la un nivel minim de „subzistență”. Simptomul îngrijorător este participarea. Comparativ cu participarea la primul congres din 1991, la ultimul congres, deși important ca reprezentare zonală, a fost modestă.

b. *Coagularea comunicațională*. Lectura publicațiilor interne este extrem de scăzută. Dacă am analiza bibliografiile utilizate în publicațiile românești, am constata cu ușurință că trimiterile bibliografice românești sunt marginale. Nu cred că doar calitatea este explicația, ci și o anumită dependență excesivă de „modelele sociologice” din Occident. Nu ne luăm în serios, nici din pozitiv, prin valorificare, nici din critic. Izolarea comunicațională a sociologilor este îngrijorător accentuată. Comunitatea sociologilor români este vital fundată pe comunicarea profesională, iar aceasta este dramatic scăzută. Literatura noastră dă impresia de monologuri ale surzilor.

Nu avem discuții publice pe problemele esențiale atât ale societății românești, cât și ale sociologiei noastre.

2. Inflația de publicații. Nu există o statistică a numărului de pagini publicate pe sociolog activ. Impresia mea este că sociologul român cercetător publică de cel puțin 2-3 ori mai mult (cărți, studii, articole, manuale) decât colegii noștri din Occident. Publicarea excesivă poate fi însă estimată dacă luăm în considerare rapoartele anuale ale institutelor de cercetare și ale cadrelor didactice, mai ales ale celor care candidează pentru posturile de conferențiar și profesor. Un institut declară zeci de mii de pagini publicate în fiecare an. Un profesor raportează frecvent 5-10 cărți și manuale, și multe zeci de studii. Pentru a obține titlul de profesor, un sociolog trebuie ca „în ultimii 5” ani să publice încă cel puțin o carte și 7 studii în reviste, la care, dacă nu publică într-o revistă occidentală, se adaugă încă 6 studii în reviste

științifice românești drept „pedeapsă”. Deci în 5 ani (250 de pagini o carte și 13 studii \times 20 de pagini = 260 de pagini) circa 510 de pagini. După ce a obținut titlul de profesor, se presupune că va mai publica. Dacă o carte are în jur de 250 de pagini, 15 cărți \times 250 de pagini = 3.750 de pagini. Dacă un studiu are aproximativ 20 de pagini \times 50 de studii = 1.000 de pagini. În total, în cursul vieții, de la un cadru universitar sau cercetător se așteaptă să publice spre 5.000 de pagini de studii de tip științific. Nu mai adăugăm și rapoartele de cercetare, articolele, materialele didactice. Este o estimare exagerată? În Occident, sociologii de prestigiu care publică 4-5 cărți sunt excepții. Numărul de studii în reviste de specialitate rar ajunge la 20-25.

O probă a deprecierei calității/neîncrederii în publicistica românească este explozia de manuale. Fiecare profesor își face propriul manual pentru că nu are încredere în cele produse de colegi. De fapt, producerea de manuale proprii a devenit un criteriu important de evaluare. Rezultatul este efortul slab productiv și fragmentarea literaturii. Eu cred că a produce un manual bun este o mare performanță și trebuie apreciată. Iar manualele proaste – „pedepsite”, nu punctate.

Inflația publicistică are două efecte distructive pentru coagularea comunității științifice.

Primul efect: scăderea calității publicațiilor.

Al doilea efect, mai puțin vizibil: sociologii români se citesc reciproc foarte puțin. S-a dezvoltat o percepție negativă a publicațiilor românești. Din acest motiv efectul este dezastruos asupra coagulării comunității științifice. Este un efect detectabil al *însingurării* sociologilor români. Ai impresia că nu există o comunitate a sociologilor români, ci părem a fi apendici marginali ai comunităților occidentale.

Indiferența față de publicațiile interne are mai multe cauze. O cauză este,

indiscutabil, *calitatea scăzută* a multor lucrări. Cred însă că un factor explicativ al *indiferenței reciproce*, mult mai important decât calitatea scăzută, este *neîncrederea de principiu* în publicistica românească. Explicația *neîncrederii de principiu* în publicistica românească stă în profesionalismul scăzut. Profesionalismul scăzut generează *nesiguranță*. Iar *nesiguranța* generează investirea cu supraautoritate a publicisticii occidentale. O carte/studiu occidental este, de principiu, investit cu autoritate. Referirea la o idee dintr-o carte/studiu românesc pare chiar rușinoasă. Trimiterile bibliografice sunt pline de „citări occidentale de prestigiu”, ușor detectabile. Sunt frecvente citările banale, plate, iar nu ideile noi, interesante. Referirile românești, atunci când există, sunt adesea evident superficiale, de tip *colegial*. Comentarea *ideilor* este mult mai rară. Nu citarea studiilor românești este problema, ci nereferirea critică la ele.

Cum se explică *inflația publicistică*?

Cauza principală, cred eu, este procedura de evaluare pe care o practicăm. O voi analiza imediat mai jos.

A doua cauză a propensiunii spre cantitate este „disperarea însingurării”. Scrii, crezi că ai idei noi și interesante, dar nimeni nu le bagă în seamă. Dacă ideile tale nu sunt apreciate, atunci trebuie să scrii mult ca să fii apreciat. Oricum nu prea se citește ceea ce scrii, dar se numără.

3. Reglementările pot naște monștri: despre cum procedurile de evaluare cresc inflația și scad calitatea. Orice comunitate științifică se confruntă cu o problemă fundamentală: cum să stimuleze activitatea științifică.

În ultimii ani, *evaluarea* cercetătorilor/instituțiilor a devenit o preocupare constantă, dar metodologia este confuză și contestabilă. Cu toții suntem de acord că în procesul de evaluare trebuie luată în considerare în mod prioritar *calitatea*:

contribuția cu idei noi, dezvoltarea cunoașterii. Principiul este unanim acceptat, dar problema este cum estimezi calitatea contribuției.

Am participat la multe procese de evaluare pentru acordarea titlurilor de conferențiar/profesor/conducător de doctorat. Ne-am confruntat cu trei probleme în acest proces. Prima este cea a timpului și a specializării. Rareori membrii comisiei pot acoperi toate specializările; și nici nu dispun de timpul necesar evaluării lucrărilor prezentate. A doua problemă este cea formulată mai sus: ne citim prea puțin lucrările colegilor. Venim la evaluare cu lecturi marginale sau deloc. În fine, a treia problemă este subiectivitatea evaluării care, frecvent, generează tensiuni. S-a produs în această situație un *dublu regres*.

Cea mai simplă metodă este *evaluarea calitativă minimală*: răsfoind o carte, dacă găsești o prostie mare, incontestabilă, acesta este un criteriu clar al calității proaste. Însă o asemenea procedură poate elimina doar publicațiile evident proaste, fără să poată distinge produsele mediocre. Evident și această procedură este vulnerabilă și potențial generatoare de conflicte.

Dacă, în principiu, criteriul principal declarat al evaluării activității specialiștilor și instituțiilor este *calitatea*, în practică, calitatea este considerată marginal. Dincolo de principiile declarate, nu numai în practică, ci, mai mult, în *procedura evaluării* se produce un *regres de la calitativ la cantitativ*. Se stabilesc câteva *criterii cantitative „minime”*: atâtea cărți, atâtea articole. Studiile sunt mai ușor de produs în multitudinea de reviste și mai greu vizibile. Mai evidente și ușor de numărat sunt cărțile. Dar acestea pot fi „făcute”. Pentru titlul de profesor, fiecare se prezintă cu minimum patru sau cinci cărți. De multe ori, verdictul este: „Mai trebuie o carte”. Și, în câteva luni, se mai prezintă una. Așa se face că, în medie, cred că suntem cei mai productivi din lume.

Regresia la cantitate este principala cauză a inflației de publicații. Trebuie să publici mult.

Același efect distorsionant apare și în evaluarea institutelor de cercetare: cantitatea publicată anual, evaluată cu punctaje extrem de elaborate. Cu cât sistemul de punctaj este mai elaborat, cu atât inflația este mai mare, și procedurile de producere inutile mai ridicate. Apare uneori și o altă strategie. Institutul angajează cu cumul colegi productivi. Ei nu activează practic în institut, dar la sfârșit de an vin cu puncte multe.

Publicațiile în străinătate sunt punctate mai mult. Acesta este un criteriu sigur de valoare. Dar nu întotdeauna. Și aici sunt „aranjamente” și publicări în reviste obscure. În plus, științele sociale fiind centrate pe realitatea națională, revistele occidentale sunt interesate doar de *anumite tipuri de studii* care pot fi de interes pentru comunitățile de acolo. Firește, alte tipuri de studii, oricât de valoroase ar fi ele, nu au acces pentru că sunt de interes național. Goana după publicarea în străinătate reprezintă un factor adițional de necoagulare a comunității naționale. Șansa de publicare în reviste occidentale reprezintă un criteriu de selecție a tematicii care nu exprimă neapărat prioritățile locale de interes. Din acest motiv, publicarea într-o revistă occidentală nu reprezintă neapărat un criteriu de valoare superioară față de articolele publicate în țară.

Un efect al regresului la cantitate este *recurgerea la numărare*. Performanța este estimată global printr-un număr rezultat din adunarea (eventual ponderată) a numerelor acordate diferitelor activități, mai ales a publicațiilor. Recurgerea la *numărare*, sunt convins, este dezastruoasă. Cum ești bun? Dacă ai un indice cantitativ mare. Și cum îl poți obține? Publicând mult.

Un exemplu absolut șocant, dacă îl analizăm cu atenție. Ultimul ordin al

ministrului atinge un paroxism al stimulării inflației, dar și o distorsiune gravă a politicii cercetării sociologice. Dacă nu publici într-o revistă occidentală de prestigiu și nu obții un punctaj mare, poți să compensezi un asemenea articol cu patru studii în revistele românești (și acestea, evident, de prestigiu). Se introduce un fel de pedeapsă. Dacă se sugerează că nu ai un studiu suficient de bun care să fie acceptat într-o revistă occidentală, atunci te pedepsim: scrii patru studii în România. *Calitatea* (presupusă a fi certificată de publicarea în Occident) este compensată de *cantitatea* din țară (presupusă implicit a fi de calitate inferioară). În substituția calității prin cantitate, o cauză suplimentară a inflației, este conținutul tacit și o atitudine complet distorsionantă. Este mai bine să scrii studii sociologice de interes pentru comunitatea occidentală (publicarea nu presupune exclusiv calitatea, ci și o tematică de interes pentru specialiștii din alte țări) și mai puțin de apreciat să scrii pe teme de interes intern (care, în principiu, se presupune a fi de calitate mai proastă și, de aceea, compensată prin cantitate). Sau, presupunând egalitatea calitativă, se implică faptul că o temă de interes național este de patru ori mai puțin importantă pentru comunitatea sociologică românească, decât o temă de interes occidental. Am impresia că Ordinul ministrului conține un tip de „pedeapsă”. Dacă poți să scrii ceva de interes occidental, poți scrie mai puțin și te punctăm mult; dacă scrii de interes național, trebuie să scrii mult și te punctăm mai puțin. Deci, ca să fim apreciați, *ce trebuie să scriem și cât?*

Dacă reflectăm mai mult asupra standardelor „minimale” de evaluare pentru promovare, cred că putem ajunge la concluzia că sunt aberante și distructive. În raport cu standardele occidentale, sunt convins că sunt mult mai ridicate cantitativ, funcția lor fiind compensarea neluării în considerare

a valorii. Specialiștii sunt presați: „Puteți publica oricum, dar mult”. Unii colegi pot reacționa: „Nu chiar așa”. Efectul pervers este însă evident în experiența noastră a tuturor: „Nu este important să citești, ci să scriești”.

Evaluarea prin „numărare” include presupuziția tacită a neîncrederii în valoarea publicațiilor.

Cred că trebuie mai bine să se introducă și un alt tip de „pedeapsă”: dacă scrii *maculatură*, te depunctăm. Sau, mai precis: nu te promovăm ca producător de maculatură, poluând publicistica sociologică.

4. Proporția excesivă a lucrărilor de difuzare a ideilor occidentale. Într-o lungă perioadă, în care accesul la literatura occidentală era limitat, asemenea lucrări au avut un rol important în dezvoltarea comunității noastre, ele fiind mijlocul de conectare la literatura occidentală. Accesul larg la literatura occidentală scade utilitatea unor asemenea lucrări de difuzare a ideilor noi. Riscul este crearea unui stil de carte tip *rezumare* a cărților occidentale. Accesul direct la literatura occidentală face ca interesul pentru lectura lucrărilor de „difuzare” ale autorilor români să fie scăzut. Este un stil facil de a produce cărți/manuale, dar efectul este degradarea încrederii în producția internă. Efortul se orientează mai puțin pe crearea de idei noi, ci pe rezumarea altor lucrări. Acest fenomen, paradoxal, paralizează cumulativitatea: referirea la idei scade în detrimentul referirii la cărți/studii.

5. Empirism necumulativ. Sociologia românească este o mare producătoare de date despre societatea românească actuală. O asemenea activitate reprezintă o contribuție extrem de importantă pentru articularea unei imagini a realității sociale. *Cumularea datelor* reprezintă instrumentul constituirii unei imagini empirice a societății/problemelor. Nu există însă numai

„comunicarea” între teorii, dar și între date. Studiile publicate sunt caracterizate printr-o *cumulare scăzută a datelor*. Datele nu se confruntă și nu se verifică reciproc. Se prefigurează un stil facil de a produce lucrări: prezentarea propriilor date, fără referire la alte date, nici la datele sociologice (produse de alte lucrări sociologice), nici la datele produse de instituțiile producătoare de indicatori socioeconomi. Aș numi acest fenomen *dependența de datele proprii*. Sunt multe cărți și studii care prezintă plat statistici de date și considerații asupra propriei metodologii. Nu se încheagă patternuri empirice produse prin contribuții multiple. Utilizarea datelor produse de alți cercetători reprezintă mai mult excepții, iar nu regula. Sunt lucrări care creează impresia că autorul este singurul producător de date în respectivul domeniu. Referirile și utilizarea datelor produse de alți specialiști este o excepție. Și mai rare sunt tentativele de dezvoltare a analizei teoretice a datelor.

6. Lipsa comunicării pe problemele societății românești, dar și ale sociologiei românești. Referirile evaluative (critice în sens larg, pozitiv-valorificatoare, sau critice în sens restrâns) sunt foarte rare în studii și cărți. Cumulativitatea sociologiei noastre este foarte scăzută. Se discută insuficient problemele societății românești. Se discută de asemenea foarte puțin problemele comunității sociologice românești.

7. Îmi este teamă că o bună parte a sociologiei evită marile probleme ale societății noastre actuale și se retrage în studii punctuale cu accent masiv pe reflecții metodologice. Sunt cercetări care se înfundă în perfecționări metodologice, posibil excelente, dar cu rezultate dezamăgitoare.

8. Contribuția la dezvoltarea „imaginației sociologice”. Este una dintre funcțiile importante ale sociologiei. Cum se poate face acest lucru?

– *Învățământul.* Sociologia este una dintre disciplinele fundamentale ale culturii generale, cetățenești și sociale.

În licee, sociologia, care era înainte de război obligatorie și este obligatorie în țările occidentale, după 16 ani de la Revoluție se predă poate doar în 1-2% dintre clasele liceale. Componenta „sociologică” a altor discipline este practic inexistentă. Acest lucru este un deficit major al programei de învățământ preuniversitar. Totodată este, să recunoaștem, un eșec necorectat al Asociației noastre a sociologilor.

În toate facultățile din lume, în forme diferite, sociologia este cuprinsă oarecum obligatoriu. Chiar înainte de 1990 sociologia se predă în multe facultăți. După 1989 predarea universitară a sociologiei nu numai că nu s-a extins, dar chiar s-a restrâns. Predarea sociologiei la facultățile cu profil nesociologic va fi probabil lichidată prin reducerea învățământului universitar (prin faimoasa prostie) la 3 ani la multe facultăți.

Este adevărat că nici nu am produs un manual atractiv de sociologie pentru învățământul nesociologic.

– *Difuzarea gândirii sociologice.* Prin nici una dintre formele de difuzare a „imaginației sociologice” nu stăm prea bine. Cărțile cu adresabilitate publică largă pe teme sociale sunt o excepție. Nu există o revistă cu tematică socială pentru publicul larg. Doar asistența socială a reușit să facă o asemenea revistă. În celelalte reviste și ziare studiile pe teme sociale, făcute calificat sociologic, sunt rare. Sociologii sunt slab prezenți în publicistică.

Ceea ce scriu aici poate părea a conține autocritici prea severe. Posibil. Cred că este însă momentul să ne îndreptăm atenția asupra situației sociologiei noastre și asupra direcțiilor ei de dezvoltare. Dezvoltările spectaculoase ale sociologiei au un risc: de a fi mai puțin reflexivi.